

О. М. Міколенко

НАСЛІДКИ ЗЛОЧИНУ – КРИТЕРІЙ ПОДІЛУ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ

На сьогоднішній день, коли наша країна будує правову державу, велике значення набуває посилення охорони прав та інтересів громадян і організацій від злочинних посягань. У зв'язку з цим певну актуальність набуває дослідження проблеми, що пов'язана з заподіянням шкідливих наслідків злочинними діями.

У юридичній літературі про наслідки злочину написано чимало [1], а ще більше сказано на різноманітних дискусіях криміналістів в східних країнах, СНД, починаючи з 50-х років. Ці дискусії зіграли важливу роль у правовій науці.

Ми не маємо можливості докладно зупинятись на всіх аспектах дискусії, що мали місце у ті часи. Слід, однак, підкреслити, що протиріччя думок було пов'язане не тільки з традиційним спомом про правомірність поділу складів злочину на матеріальні та формальні, не тільки з питанням про конструкції складів, а також про те — існують чи ні злочинні діяння, які не завдають шкоди суспільним відносинам, і чим визначається суспільна небезпека злочину — можливістю шкоди чи реальною шкодою [2]. Але, стосовно нашого питання, зазначимо, що останнім часом у науці кримінального права нашої країни затвердилася точка зору, згідно з якою не існує злочинів, які не завдають шкоди суспільним відносинам. Вперше така точка зору була сформульована у працях А.Н Трайніна [3]. Пізніше ця точка зору була більш детально розроблена у монографіях таких авторів: Г.А. Крігера [4], А.І. Санталова [5], Н.С. Малеїна [6], М.Я. Шиміновіч [7], а також у роботах сучасних українських науковців: М.І. Коржанського [8], В.Б. Харченка [9].

Їх точка зору зводилась до того, що будь-яке правопорушення (злочин) шкідливе, тому що об'єктом посягання є суспільні відносини. Воно завдає шкоду, так як дезорганізує суспільні відносини, порушує їх нормальне здійснення, створює в них недоліки. У

цьому розумінні шкода являє собою соціальну категорію [10].

Посягання на суспільні відносини, що урегульовані нормами права, тягне за собою спричинення шкоди нормам права та правопорядку в цілому і супроводжується, як правило, порушенням суб'єктивних прав. З цієї точки зору шкода характеризується як юридична категорія [11].

Посягання на суб'єктивні права тягне за собою зменшення фактичного об'єкту злочину — майнових та немайнових благ. І таку шкоду М.Я. Шимінова називає фактичною. При цьому фактичне зменшення будь-якого блага завжди означає водночас і порушення соціально-правових відносин.

На думку М.І.Коржанського [12] в злочинних наслідках важливо відрізняти їх фізичну та суспільну сутність.

Фізична сутність злочинних наслідків полягає в конкретних змінах, які настають у зовнішньому світі, — вилучене у власника майно, заподіяні потерпілому тілесні ушкодження, смерть людини і т.ін.

Суспільна сутність злочинних наслідків, полягає, за думкою М.І.Коржанського, в заподіянні шкоди суспільним відносинам, в пошкодженні чи знищенні певних суспільних відносин — позбавлення власника можливості користуватися майном, погіршення здоров'я потерпілого від заподіяння йому тілесних ушкоджень тощо.

Кримінальне законодавство, беручи до уваги соціальну цінність порушеного злочином права, причини виникнення шкоди та її розмір, суб'єктів діяння та їх суб'єктивну сторону, інші обставини, пов'язує або не пов'язує існуючу шкоду з виникненням кримінальних правовідносин. Таким чином, в одних випадках шкода є юридичним фактом, що породжує кримінально-правові відносини та знаходить своє відображення у диспозиції відповідної статті, а в інших випадках — визнається факультативним не обов'язковим елементом складу злочи-

ну. У зв'язку з цим, на нашу думку, поділ складів злочинів на матеріальні та формальні є обгрунтованим.

Але поділ складів злочинів на матеріальні та формальні різними вченими обґрунтовується по-різному. Одні бачать специфіку формальних складів злочинів у відсутності наслідків (безнаслідковий злочин). Таку думку стверджують наприклад, М.Д. Шаргородський [13], Я.М. Брайнін [14]. Інші криміналісти вважають, що в формальних складах наслідки існують, але вони спеціально не доводяться судом при кваліфікації злочинів (наприклад, Т.В. Церетелі [15], В.І. Курляндський [16]).

Опоненти поділу складів злочинів на формальні та матеріальні (наприклад, А.Н. Трайнін [17], Б.С. Нікіфоров [18]) вважають шкідливі наслідки обов'язковим елементом складу, але визнають, що не у кожному злочині воно підлягає спеціальному доказуванню судом.

Деякі автори вказують на те, що у формальних складах злочинів " досить доказати, що скоєне суспільно небезпечне діяння, закріплене кримінальним законом, щоб визнати таке діяння закінченим злочиним" [19]. У матеріальних складах злочинів, на їх думку, і ця точка зору на сьогоднішній день здається нам найбільш обміркованою, необхідно ще доказати факт виникнення наслідків, які передбачені чинним законодавством. По суті така точка зору означає, що необхідно доказувати наявність тих наслідків, які передбачені складом злочину, і це значить — поділ складів злочину залежить від того, чи передбачені наслідки у складі злочину, чи ні.

Іншу точку зору поділяє В.Н. Кудрявцев. За його думкою, поняття "формальні" та "матеріальні" злочини відносяться не до питання про те, настають чи не настають шкідливі наслідки, і не до конструювй складів злочинів, а тільки до будови диспозиції кримінально-правової норми [20].

Але ми підтримуємо думку А.С. Міхліна, що вважає безпідставним саме протиставлення диспозиції норми та складу злочину [21]. До складу диспозиції кримінально-правової норми входять усі ознаки складу злочину, крім тих, що відображені в статтях Загальної частини Кримінального Кодексу.

Для кожного складу злочину характерний певний та специфічний наслідок тільки для нього. Він не винесений законодавцем до Загальної частини. Тому законодавець кожен раз, коли вважає потрібним вводити наслідки у склад злочину, вказує на це у диспозиції норми, формулюючи певним складом поняття злочинного діяння. Так як диспозиція норми визначається складом злочину, так і присутність чи відсутність у диспозиції вказівок на наслідки злочину також визначаються складом злочину.

Враховуючи, що характер та розмір заподіяної злочином шкоди є обставинами, які треба встановити по кожній кримінальній справі, незалежно від того заподіяна така шкода діянням з матеріальним чи формальним складами, правозастосовник повинен збирати докази для виявлення цих обставин. При розслідуванні діянь з формальним складом, що заподіяли матеріальну шкоду, правозастосовник повинен виявляти характер та розмір шкоди як для вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності та її покарання (тому що відповідальність у данному випадку настає за саме протиправне діяння), так і для відновлення майнового стану потерпілого. В деяких випадках законодавець встановлює кримінальну відповідальність за дії, що не викликають негативних наслідків злочину, але які створюють можливість їх виникнення. Такі діяння визнаються різновидом злочинів з формальним складом. Наприклад, згідно з ч.1 ст. 108 КК України, кримінальна відповідальність настає за завідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження венеричною хворобою. Цей злочин визнається закінченим з моменту скоєння діяння, що створює загрозу виникнення передбачених кримінальним законом тяжких наслідків.

Наряду з формальним та матеріальним складом злочину деякі автори виділяють формально-матеріальний склад злочину. На їх думку існування такого виду юридичних складів злочинів — це реальний факт, що впливає з чинного кримінального законодавства України.

Формально-матеріальний склад злочину, як вони вважають, це юридичний склад, який передбачає наслідки як альтернативу іншим елементам чи ознакам,

